

X sinif coğrafiya dərslisinin metodiki təhlili

Aytən Aydın qızı Rəsulova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: rasulova_aytan@mail.ru

Rəyçilər: p.ü.f.d., dos.D.M. Ələsgərov,
p.ü.f.d., dos.K.R. Quliyeva

Açar sözlər: dərslilər, yeni kurikulum, metodiki təhlil, şagirdlərin fəaliyyəti, təhsil, yeni standartlar, xəritə, müəllim, diaqram

Ключевые слова: учебники, новая учебная программа, методический анализ, деятельность студентов, образование, новые стандарты, карта, учитель, диаграмма

Key words: textbooks, new curriculum, methodical analysis, student activity, education, new standards, map, teacher, diagram

Respublikamızda bir çox sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də ciddi şəkildə dəyişikliklər və müsbət mənada irəliləyişlərin olduğu danılmaz faktır. Müasir dövrün tələbləri yeni təhsil islahatını tələb edir ki, bu da nəticə olaraq kurikulumunun tətbiqinə gətirib çıxarmışdır. Milli kurikulumun tələblərinə uyğun olaraq yazılmış ilk coğrafiya dərslisi 2013-cü ildə nəşr olunmuşdur. X sinif coğrafiya dərslisi isə 2017-ci ildə yazılmışdır.

Respublikamızda belə dərslilər ilk dəfədir ki, çap olunur. Buna görə də yeni dərslilərdə də bir sıra nöqsanlarla qarşılaşmağımız normal hal kimi qəbul edilməlidir. Məsələn, bəzən siniflər üzrə standartların qarışdığını görmək mümkündür. Bir sıra standartlar vardır ki, onların dərslilərdə reallaşmadığını da görmək mümkündür. Bəzi standartlar isə tam formada reallaşmamışdır. Bəzi mövzulara standartlarda kifayət qədər yer verilmədiyinə də şahid ola bilərik. Dərslilərlə bağlı yaranan problemlərdən biri də yükünün ağır olmasıdır. Bu da müəllimlər tərəfindən ən çox dilə gətirilən problemlə hallardan biridir. Belə ki, onlar dərslilə işin bəzən 45 dəqiqə çərçivəsinə sığmamasından şikayətçi olurlar. Həmçinin bu dərslilərdə dizayn və tərtibat, dil və yazı üslubu, illüstrasiyalarla bağlı bəzi nöqsanlı hallarla da qarşılaşa bilərik. Bu da bu sahədə çalışan heyətin təcrübəsizliyi ilə əlaqədardır. Əminik ki, bu çatışmazlıqlar yeni dərslilərdə aradan qaldırılacaqdır. Buna görə də bizim üzərimizə də böyük iş düşür. Biz belə dərsliləri dərinədən təhlil etməli, onu tam şəkildə öyrənməli, öz müvafiq təklif və iradlarımızı bildirməliyik. Bu deyilənləri nəzərə alaraq X sinif coğrafiya dərslisinin quruluşunun, məzmununun təhlilinə və onun metodiki aparatının dərinədən öyrənilməsinə ehtiyac vardır. Bu mənada orta məktəb müəllimləri ilə yanaşı magistr və bakalvr səviyyəsində oxuyan tələbələr, doktorantlar, tədqiqatçılar üçün belə bir mövzunun işlənilməsi vacibdir.

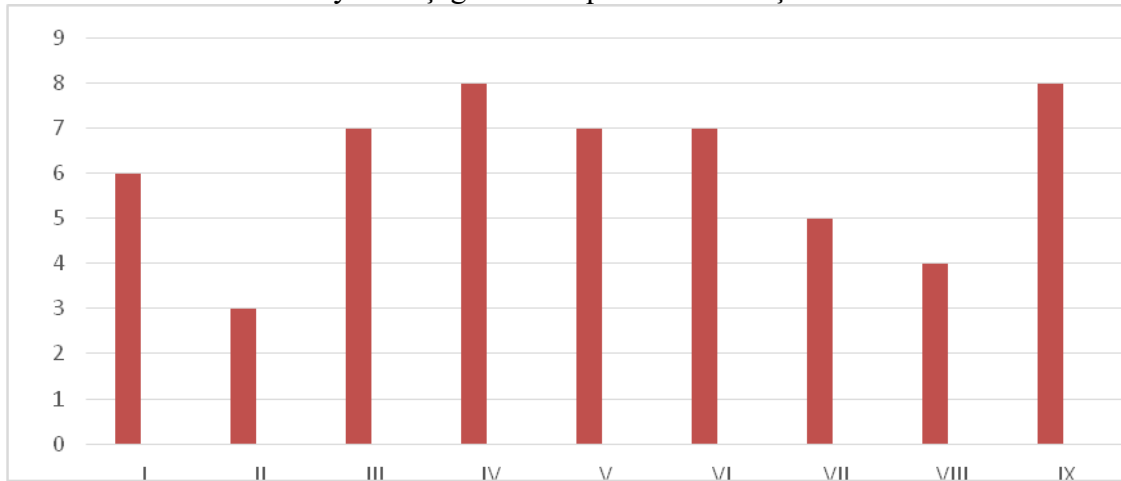
X sinif coğrafiya dərslisi 2017-ci ildə nəşr olunmuşdur, 208 səhifədən ibarətdir. Dərslilik 9 tədris vahidi və 57 mövzunu əhatə edir, dərslinin təlim materialları sadədən mürəkkəbə prinsipi ilə düzülərək məntiqi və xronoloji ardıcılığa diqqət yetirilmişdir. X sinif coğrafiya dərslisi kurikulumun tələblərinə uyğun şəkildə yazılaraq həm şagirdlər, həm də müəllim heyəti tərəfindən sevilən dərslilər arasındadır. Dərslilikdə elmi yeniliklərə geniş yer verilmişdir. Dərslinin mətni də şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılanan informasiyalarla zənginləşdirilmişdir. Həmçinin mətn və mətdənkənar komponentlər arasındakı proporsiya düzgün bölünmüşdür. Dərslinin mətni yorucu deyildir.

Dərslilikdə şəkil, xəritə və diaqramlardan geniş istifadə edilmişdir. Buna hər mövzuda rast

gəlmək mümkündür. Bu da dərsləyi cansıxıcı olmaqdan uzaqlaşdırır.

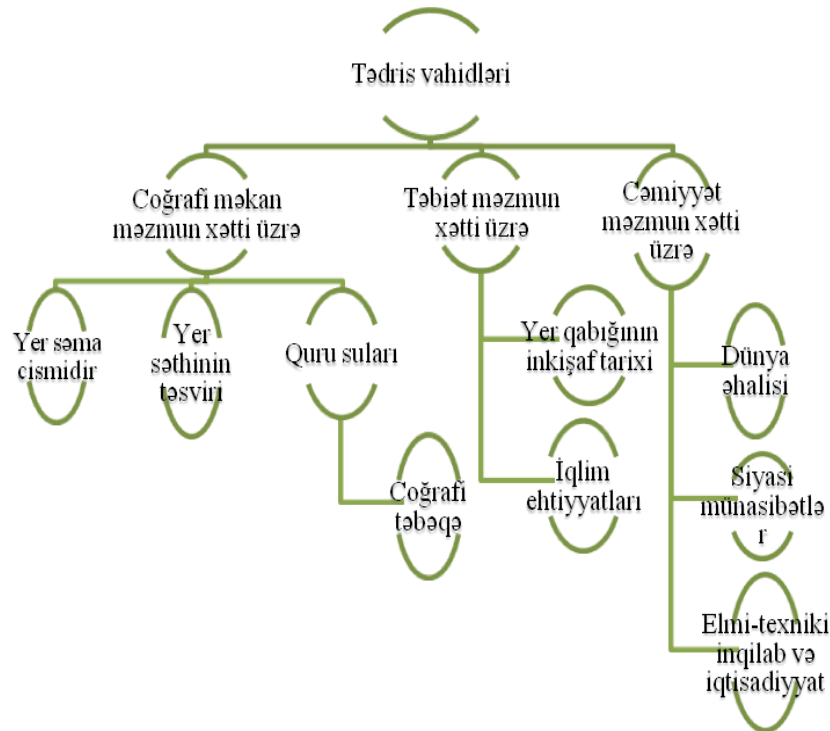
X sinif coğrafiya dərsləyində ən müsbət hallardan biri dərsləkdə diskussiya, layihə, müzakirə, praktik dərslərə geniş yer verilməsidir. Bu şagirdlərin zehni inkişafında böyük rol oynayır. Xüsusilə də X sinif coğrafiya dərsləyi digər dərsləklərlə müqayisədə “Layihə” dərslərinin çoxluğu ilə seçilir. Dərsləkdə 3 layihə, 1 diskussiya, 1 müzakirə, 5 praktik dərslə verilmişdir.

Dərsləlik “Giriş” və 9 Tədris vahidindən ibarətdir. “Giriş” iki mövzunu əhatə edir. Tədris vahidlərindəki mövzuların sayı isə aşağıdakı diaqramda verilmişdir.



Şəkil 1. Tədris vahidləri üzrə mövzuların sayı.

Dərsləkdə verilən 9 tədris vahidini məzmun xətləri üzrə aşağıdakı şəkildəki kimibölüşdürə bilirik.



Şəkil 2. Məzmun xətləri üzrə tədris vahidlərinin verilməsi.

Mövzular üzrə “Açar sözlər”, “Fəaliyyət (1,2 və daha çox)”, “Müzakirə edin”, “Öyrəndik-

lərinizi tətbiq edin”, “Öyrəndiklərinizi yoxlayın”, “Dərstdən sonra” blokları verilmişdir. Həmçinin bəzi mövzularda “Bu maraqlıdır” başlığı altında şagirdlərin marağını cəlb edə biləcək formada, mövzuya uyğun maraqlı informasiyalar verilmişdir. Praktiki dərslər mövzularında tək-cə “Tapşırıq” blokları verilmişdir. Bu dərslər şagirdlərin hesablamalı işlərinə əsaslanır. Hər tədris vahidinin sonunda “Ümumiləşdirici tapşırıqlar” blokunun verildiyini görə bilərik.

Mövzularda verilən təlim materialları 5 blok arasında paylanır. Bu bloklar aşağıdakılardır:

- A bloku - bu blokun materialları həm şagirdlərin mövzuya nə dərəcədə hakim olduğunu yoxlamağa imkan verir, həm də dərstdə şagirdləri stimullaşdırmağa şərait yaradır. Bu blokdakı materiallar şəkil, xəritə, sxem, cədvəl, mətn və s. üzərində verilə bilər.

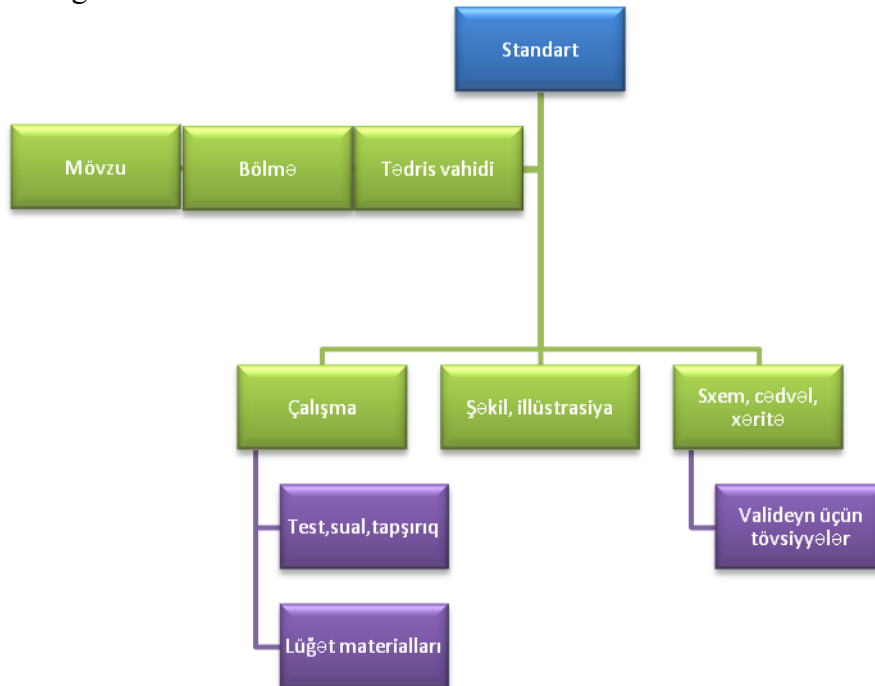
- B bloku- şagirdlərin tədqiqat işini qurmaq üçün B blokunda verilən təlim materialları bizə kömək edə bilər. Dərslərdə verilən “Fəaliyyət” blokları buna xidmət edir.

- C bloku-şagirdlər təlim prosesi ərzində öyrəndikləri bilikləri C blokunda verilən materiallar üzərində tətbiq edərək biliklərini daha da dərinləşdirə bilərlər. Dərslərin “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” bloku bunun üçün yararlıdır.

- D bloku- bu blokda verilən sual və tapşırıqlar sayəsində şagirdlərin təlim nəticələri qiymətləndirilir. “Öyrəndiklərinizi yoxlayın” bloku burada böyük önəm daşıyır.

- E bloku- yaradıcı tətbiq etməyə xidmət edir.

Dərslərin tədris materialları kurikulum proqramına uyğun olaraq “Coğrafi məkan”, “Təbiət”, “Cəmiyyət” məzmun xətləri, 9 əsas, 57 alt standart üzrə reallaşdırılmışdır. Alt standartlar dərslərdə bir çox yollarla reallaşdırıla bilər. Bunun sxematik şəkildə təsvirini aşağıdakı şəkildən görə bilərik.



Şəkil 3. Standartların dərslərdə reallaşdırılma yolları.

Məzmun standartları dərsləklə yanaşı metodik vəsaitdə də reallaşdırıla bilər. Çünki elə standartlar vardır ki, onların dərsləklə reallaşdırılması münasib deyildir. Məsələn, bəzi mövzular vardır ki, bu mövzular şagirdlərin çöl tədqiqatı işlərinə həsr olunub. Bu zaman tədqiqat prosesini təşkil etmənin qayda və üsullarının metodik vəsaitdə öz əksini tapması məqsədə-

uyğun hal hesab edilir. Çünki bu materiallar metodik vəsaitdə verilməlidir ki, hər bir müəllim metodik vəsaitdən istifadə edərək tədqiqat işini, şagirdlərin fəaliyyət prosesini düzgün planlaşdırma bilsin.

Məzmun standartlarının dərslikdə əksi 3 formada ola bilər:

1. Standartların dərsliyin hər hansı hissəsində (mətn yoxsa mətndənkənar componentlərdə) və hansı yollarla reallaşdırılması;

2. Standartların dərsdə və sinifdən xaric işlərdə reallaşdırılması;

3. Standartların dərsliyin hansı mərhələsində reallaşdırılması;

Məzmun standartları dərslikdə mətn, şəkil, xəritə-sxem və s. illüstrativ materiallar üzərində reallaşdırıla bilər. Bəzən standartların mətn üzərində reallaşdırılmasına daha çox üstünlük verilmişdir, lakin bu zaman əyaniliyin azaldığını müşahidə edirik. Dərslikdə standartların daha çox mətn hissədə deyil xəritə-sxem, qrafik və s. üzərində reallaşdırılmasına diqqət artırılmalıdır. Bu zaman dərsin keyfiyyəti qalxar, əyanilik yüksələr və mövzu şagirdlər üçün daha başadüşülən olar. X sinif coğrafiya dərsliyində bu məsələyə diqqət yetirilmişdir. *Məsələn, "Coğrafi məkan" məzmun xətti üzrə verilən "1.3.2.Kartoqrafik təsvirlər zamanı yaranan təhriflərə aid hesablamalar aparır." standartı dərslikdə xəritə-sxem, xəritələr, qlobus təsvirləri, proyeksiya təsvirləri üzərində reallaşdırılmışdır.*

Standartların reallaşdırılması həm dərsdə, həm də sinifdən xaric işlərdə öz əksini tapa bilər, lakin standartların ümumiləşdirici tapşırıqlarda reallaşdırılması məqsədə uyğun deyil.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi bəzən standartların dərslikdə deyil metodiki vəsaitdə reallaşdığını görə bilərik. Bu o zaman baş verə bilər ki, həmin standartın dərslikdə reallaşdırılması düzgün hesab olunmur. Çünki həmin standart metodik vəsaitdə reallaşdırılmalıdır ki, müəllim tərəfindən görülməli olan işlər planlaşdırılsın, qaydaya salınsın daha sonra şagirdlərə müəyyən izahatlar verilsin.

Standartların dərsin istənilən mərhələsində öz əksini tapması mümkün hal hesab olunur, lakin 6-9-cu sinif dərsliklərində standartlar "Ümumiləşdirici tapşırıqlar"da, mətn hissədə reallaşdırılmışdır. Bu o qədər də məqsədə uyğun vəziyyət deyildir. Bu baxımdan X sinif coğrafiya dərsliyini müsbət qiymətləndirmək olar. Dərslikdə standartlar daha çox motivasiya, fəaliyyət, tətbiqetmə və s. mərhələlərdə reallaşdırılmışdır.

X sinif coğrafiya dərsliyində məzmun xətləri üzrə standartların dərslikdə reallaşdırılması tam şəkildə yerinə yetirilmişdir. Standartlar "Ümumiləşdirici tapşırıqlar"da deyil mövzulardakı bloklarda reallaşdırılmışdır. Standartların reallaşdırılması zamanı əyaniliyə diqqət yetirilmiş, şəkil, xəritə, sxem, cədvəl, qrafik və s. illüstrasiyalardan istifadə edilmişdir. Standartların çox cüzi hissəsi mətn hissədə reallaşdırılmışdır. Standartların reallaşdırılmasında hesablama xarakterli tapşırıqlara geniş yer ayrılmış, layihə dərslərə də xüsusi yer tutur. Həmçinin mövzularda açar sözlərin tam şəkildə verilməsini də qeyd etmək lazımdır.

İndi isə məzmun standartlarının bilik və fəaliyyət baxımından dərslikdə necə reallaşdığını təhlil edək. Məzmun standartı bilik və fəaliyyəti özündə əks etdirir. Bunların hər biri haqqında dissertasiya işinin əvvəlində məlumat verilmişdir. Bilik standartının bir hissəsi olub özündə verilməsi vacib olan yeni məlumatları əks etdirir.

Deklorativ biliyin X sinif coğrafiya dərsliyində necə reallaşdığını görmək üçün hər hansısa bir standartı götürək. Məsələn, "Təbiət" məzmun xətti üzrə "2.1.7.Coğrafi təbəqənin qanunauyğunluqlarını izah edir" alt standartı şagirdlərdən hazır materialı oxuyub şərh etmələrini, izahatlar gətirmələrini, yəni deklorativ bilik tələb edir.

Bildiyimiz kimi prosedural biliklər müəyyən tapşırıqların həll edilməsi zamanı tətbiq olunan biliklərdir. X sinifdə "Coğrafi məkan" məzmun xətti üzrə "1.3.2.Kartoqrafik təsvirlər za-

manı yaranan təhriflərə aid sadə hesablamalar aparır” alt standartının reallaşdığı mövzularda şagirdlər hesablama işləri apararaq sahib olduqları prosedural biliklərindən istifadə etmiş olacaqlar.

Biliyin növlərini əhatə edən bu standartlar dərslərdə tam şəkildə reallaşdırılmışdır.

Fəaliyyət standartda icra olunan hissəni əhatə edir. İdraki və ya koqnitiv bacarıqlar şagirdlərdən heçbir şəkildə hərəkət bacarıq istəmir. “Təbiət” məzmun xətti üzrə “2.1.7.Coğrafi təbəqənin qanunauyğunluqlarını izah edir” alt standartı şagirdlərdən sadəcə bildiyi informasiyanı izah etməsini istəyir, bu idraki bacarıqdır.

Reaksiya vermək, müdafiə etmək, riayət etmək, kömək etmək, dəstəkləmək, münasibət bildirmək, qərar qəbul etmək, təqdim etmək fəallərlə müşayiət olunan affektiv və ya emosional bacarıqlarda şagirdlər mövzu ilə bağlı hər hansısa dəyərləndirmə apararkən öz emosiyalarını işin içində qatırlar. “Cəmiyyət” məzmun xətti üzrə “3.2.5.Qlobal ekoloji problemlərin yaranmasında antropogen təsirin rolunu qiymətləndirir” alt standartı buna misaldır.

Rəqs etmək, qaçmaq, yazmaq, rəsm çəkmək, yapmaq, quraşdırmaq, icra etmək fəallərlə icra olunan psixomotor və ya hərəkət bacarıqlarda şagirdlər müəyyən dərəcədə hərəkət bacarıqlar sərgiləməlidirlər. Məsələn, “Təbiət” məzmun xətti üzrə “2.1.8.Coğrafi təbəqənin sxemini qurur” alt standartı buna misaldır.

Beləliklə, X sinif coğrafiya dərslərində məzmun standartlarının bilik və fəaliyyət kateqoriyaları kifayət qədər reallaşdırılmışdır.

Müasir dərslərdə məndənkənar komponentlərin tərkib hissəsini təşkil edən “Mənim səmənini təşkil edən aparat” dərslərlə iş fəaliyyətinin təşkili üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bura daxil olan sual və tapşırıqlar sisteminin dərslərdə verilən mövzularda fərqli yerlərdə verilir. Mövzunun əvvəlində verilən sual və tapşırıqlar daha çox motivəedici xarakter daşıyır. X sinif coğrafiya dərslərində verilən “§2.Coğrafiya elminin tədqiqat metodları” mövzusu mövzusu dərslərin ən maraqlı mövzularından biridir. Mövzuda şagirdlərin elmi tədqiqat metodları ilə tanışlığının təmini üçün bir sıra metodlara toxunulmuşdur. Mövzunun əvvəlində xəritə-sxem təsvir edilmişdir. Xəritə-sxemdə X.Kolumbun ekspedisiyasının marşrut xətti təsvir olunmuşdur. Xəritə-sxemlə əlaqəli şagirdlərə “Sxemdə coğrafi tədqiqatın hansı növü təsvir olunmuşdur? Bu tədqiqatlar nəticəsində hansı məlumatlar əldə edilmişdir?” sualları verilmişdir. Şagirdlər aşağı sinif coğrafiya dərslərində mövzuyla əlaqəli məlumatlara yiyələndikləri üçün asanlıqla xəritə-sxemdə X.Kolumbun ekspedisiyasının marşrutunun təsvir olunduğunu və bu tədqiqat nəticəsində hansı məlumatların əldə olunduğunu izah edə bilirlər. Müəllimin yönəldici sualları və verilmiş xəritə-sxem vasitəsilə şagirdlərin köhnə biliklərinin yada salınması işi təmin edilərək fəndaxili inteqrasiya həyata keçirilmiş olacaq. Xəritə-sxemlərə dərslərdə üstün yer verilməsi coğrafiya fənni üçün önəmlidir. Çünki məlumatın sözlə deyil xəritə-sxemlə təsviri həm fikri daha rahat və anlaşılıqlı şəkildə çatdırmağa kömək edir, həm də əlavə yer tutumunu əngəlləmiş olur. Belə olan halda məlumat şagirdlər tərəfindən daha yaxşı qavranılaraq uzun müddətli yadda qalmağa səbəb olur.

Sual və tapşırıqların dərslərdə mətnin ortasında da verilməsi bilərəkdir. Bu bir çox formalarda özünü göstərə bilər. Əsasən mövzu daxilində sual və tapşırıqlar “Fəaliyyət” və “Müzakirə edin” bloklarında verilir. Bu zaman sualların funksiyaları dəyişir. Onlar daha çox yeni bilik vermə xarakteri daşıyaraq şagirdlərin fikirlərini istiqamətləndirməyə yönəlmişdir. Dərslərdə “Dünya əhalisi” tədris vahidində “§44.Urbanizasiya.Regional fərqlər” mövzusunda baxaq. Mövzuda 2 “Fəaliyyət” və 2 “Müzakirə edin” blokları verilmişdir. Mövzu ortasında verilən sual və tapşırıqlar sistemi bu bloklarda öz əksini tapmışdır. Mövzunun “Müzakirə edin” blokunda “*Şəhər əhalisinin sürətli artımının yaratdığı ekoloji, sosial, psixoloji amillərdən başlıca olaraq han-*

sıları göstərə bilərsiz?” və ya “Azərbaycanda urbanizasiyanın hansı səviyyəsi üstündür və paytaxtda urbanizasiya prosesi necə tənzimlənir?” suallarını müzakirəyə qoymaq olar.

İri mövzuların və bölmələrin sonunda verilən sual və tapşırıqlar sistemi şagirdlərə öyrəndikləri bilikləri sistem halına salmağa, onlardan nəticə çıxarmalarına xidmət edir. Bunu dərslikdə hər bölmənin sonunda verilən “Ümumiləşdirici tapşırıqlar” blokunda görə bilərik.

İllüstrativ materialların dərslikdə yerləşdirilməsi dərsliyin mövzularında verilən mətn materialının azaldılması hesabına baş verir. Dərsliyin illüstrasiyalarla zənginləşdirilməsi coğrafiya elmində vacib hal sayılır. Belə ki, illüstrativ materiallar olmadan coğrafiyanın tədrisi prosesi uğurlu alınmaz. İllüstrasiyalar dərslikdə verilmə xüsusiyyətlərinə görə seçilir:

✚ *Yeni bilik verən illüstrasiyalar* - belə illüstrasiyalarda hər hansı şəkil, rəsm və s. verilir, onun altında isə şəkil və ya rəsmlə bağlı verilən məlumatlar informasiyanı daha da dəqiqləşdirir və zənginləşdirir. Dərslikdəki nümunəyə baxaq: X sinif coğrafiya dərsliyində “§4.Yerin planetar inkişaf mərhələləri” mövzusunda səh.20-də verilən illüstrasiyanı təhlil edək. Mövzu yerin inkişaf mərhələlərinə (planetar və geoloji) həsr olunmuşdur. Mövzuda həmçinin yerin dərinliklərinə doğru endikcə radioaktiv maddələrin parçalanması, təzyiğin artması və süxurların sıxlığının artması nəticəsində temperaturu get-gedə artmasından danışılır. Bu məlumata əlavə olaraq mövzuda CAR-da yerləşən “Tau-Tona” qızıl mədənin (şaxta) şəklində verilmişdir. “Bu maraqlıdır” başlığı altında şəkllə əlavə olaraq informasiya da yerləşdirilmişdir. *Lakin verilən şəkil orijinal və aydın deyil. Həm də şəkil çox kiçikdir. Bu da şagirdlər üçün zərərliyə.*

✚ *Dərslikdə verilən mətnin əyanilik səviyyəsini yüksəldən illüstrativ materiallar* - onların əsas vəzifəsi informasiyanı şagirdlər üçün daha başa düşülən etməkdir. Şagirdlər hadisə və proseslərin təbiətində necə baş verdiyini əyani şəkildə görə bilirlər. Məsələn, “§7.Yerin forması və ölçüləri” mövzusunda Yerin quruluşunu şagirdlərə təsvir etmək üçün 4 təsvir verilmişdir. Burada yerin fiziki təsviri, yer səthinin ümumi təsviri, geoid təsvir və ellipsoid təsviri verilmişdir. Bu təsvirlərdə yerin forması şagirdlərə daha yaxşı aydın olur.

✚ *İllüstrasiyaların digər bir qrupu isə biliklərin möhkəmləndirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.* Bunu dərslikdə verilən “Öyrəndiklərini tətbiq edin” blokunda görə bilərik. Həmçinin hər bölmənin sonunda verilən “Ümumiləşdirici tapşırıqlar”-da verilən illüstrativ materiallar da biliklərin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

X sinif coğrafiya dərsliyində mövzular illüstrasiyalarla kifayət qədər zənginləşdirilmişdir. İstər xəritə və xəritə-sxemlər, istərsə də şəkil, qrafik və cədvəllərə dərslikdə kifayət qədər verilmişdir. Lakin verilən illüstrasiyalar arasında (xüsusilə də şəkil və xəritələrdə) bir sıra nöqsanlı hallarla qarşılaşmaq mümkündür. İndi isə bu illüstrasiyaları təhlil edək və bu illüstrasiyalar üzərində şagird fəaliyyətinin necə təşkil olunduğunu araşdıraq:

- X sinif coğrafiya dərsliyində verilən illüstrasiyalar lazımı qədərdir.
- X sinif coğrafiya dərsliyində illüstrasiyalar mətn hissəyə uyğun şəkildə yerləşdirilmişdir.
- Dərslikdə verilən illüstrasiyalar şagirdlərin yaş səviyyəsi nəzərə alınaraq buna uyğun şəkildə verilmişdir.
- Şəkillər şagirdlərə çoxlu sayda əlavə informasiya vermə imkanına malikdir. Xüsusilə də “Bu maraqlıdır” başlığı altında mövzudan əlavə verilən şəkillər maraqlı informasiyalarla zənginləşdirilmişdir.
- Dərslikdə verilən bir sıra illüstrasiyalar ətraf mühit haqqında elmi təsəvvür yarada bilmə imkanına sahibdir.
- X sinif coğrafiya dərsliyinin üz qabığının tərtibatı dərsliyin məzmun və quruluşuna uyğun şəkildə dizayn edilmişdir.

○ Dərsləkdə verilən illüstrasiyalar fikrimcə cəlbedici və maraqlıdır.

○ X sinif coğrafiya dərsləyində verilən bəzi illüstrasiyalar orijinallıqdan uzaqdır. Şəkillərin bir qisminə solğunluq nəzərə çarpır. “§30.Buzlaqlar və bataqlıqlar” mövzusunda səh.108-də verilən dünyanın ən böyük dağ buzlaqlarından birinin (Fedçenko buzlağı) təsvir olunduğu şəkildə də eyni hal ilə qarşılaşa bilərik. Ağ-qara formatında verilən şəkildə görüntü kifayət qədər aydın deyil. Belə şəkillər mənimsəmə prosesində çətinlik yaradır.

○ Dərsləkdə mövzuların illüstrasiyalarla uyğunluğu gözlənilmişdir. Lakin bəzi mövzular vardır ki, onlarda bu uyğunluğun pozulduğunu görə bilərik. Məsələn, səh.158-də verilən “§45.Azərbaycanda əhalinin sıxlığı və urbanizasiya” mövzusunda mövzunun əvvəlində motivasiya qurulması üçün verilən şəkil və ona uyğun verilmiş informasiyanın mövzuyla bilavasitə əlaqəli olduğunu düşünürəm. Burada sıxlıq və urbanizasiyayla əlaqəli şəklin qoyulmasını daha uyğun görürəm.

○ X sinif coğrafiya dərsləyində verilən şəkillərlə bağlı digər bir problem bəzi şəkillərin çox xırda olmasıdır. Bəzi xəritələrdə də bu problemlə qarşılaşmaq mümkündür. Xəritələrdə yazılar çox xırda olduğu üçün oxunmanı çətinləşdirir. Bu da şagirdlərin gözləri üçün zərərli dir. Məsələn, səh.43-də “§10.Xəritə ümumiləşdirilmiş təsvirdir” mövzusunda motivasiya qurmaq üçün verilən hər üç xəritə kiçikdir və xəritədəki yazılar da çox xırda olduğu üçün çətin oxunur. Həmçinin eyni mövzuda səh.41-də verilən xəritələr üçün də eyni fikir keçərlidir.

Ümumilikdə götürdükdə deyə bilərik ki, X sinif coğrafiya dərsləyində verilən illüstrativ materiallar əyaniliyin təmini üçün lazım olan ehtiyacı ödəyir. Bu da mənimsəmənin səviyyəsini yüksəldir. Dərsləkdə şəkillərin və xəritələrin çox verilməsi müsbət keyfiyyətdir. Lakin xəritələr atlasdan götürüldüyü üçün orijinal hesab olunmur. Onların daha maraqlı olması üçün üzərində müəyyən dəyişikliklər edilib dərsləyə yerləşdirilməlidir. Dərsləyin üz qabığının dizayn və tərtibatı da məzmunu uyğundur.

Xəritə, atlas və kontur xəritələrsiz coğrafiyanı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Elə buna görə də coğrafiya müəllimlərinin başlıca məqsədi hər bir şagirdi stolüstü xəritə, atlas və kontur xəritələrlə təmin etməkdir. Onlarla iş fəal dərsləyin bir çox mərhələlərində həyata keçirilir. Müasir standartlar əsasında tərtib edilən yeni növ coğrafiya dərsləkləri də kifayət qədər xəritə-sxem və kontur xəritələrlə zəngindir. Kontur xəritə-sxemlərlə təchizat baxımından X sinif coğrafiya dərsləyi ürəkaçandır. Mövzularda bu illüstrasiyalara geniş yer ayrılmışdır. Ümumiyyətlə X sinif coğrafiya dərsləyi hər baxımdan zəngin bir dərslək olduğu üçün burada şagirdlərin kontur xəritə və xəritə-sxemlər üzərində praktik fəaliyyətlərinin təşkili üçün də geniş imkanlar vardır. Bunu bir çox mövzular üzərindən qurmaq olar. Məsələn, iqlimlə əlaqəli bir çox tapşırıqlarda bunu reallaşdırmaq mümkündür. Şagirdlərdə hava proqnozu verə bilmə qabiliyyətini formalaşdırmaq üçün sinoptik xəritələrdən istifadə edərək kontur xəritə üzərində bir çox tapşırıqlar vermək olar. Məsələn, sinoptik xəritələrdən istifadə edərək şagirdlər atmosfer yağıntılarının növü və bu yağıntıların yayıldığı əraziləri, hansı ərazilərdə yüksək buludluluq olduğunu, yüksək və alçaq təzyiq sahələrinin olduğu yerləri kontur xəritə üzərində işarələyərək sinoptik xəritə və kontur xəritələr hesabına aldığı informasiyalar hesabına hava proqnozunu verə bilərlər.

Bundan başqa X sinif coğrafiya dərsləyində verilən iqlimlə əlaqəli mövzularda şagirdlərə kontur xəritə üzərində bir çox tapşırıqlar vermək mümkündür. Məsələn, şagirdlər iqlim xəritələrində verilən bir il müddətində enliklərin üzərində ən isti (iyul) və ən soyuq (yanvar) aylardakı havanın temperaturunu, mütləq min. və mütləq max. temperatur göstəricilərini, yağıntıların illik miqdarını, buludluluq dərəcəsinə, küləklərin aylar ərzində əsdiyi istiqamətləri, cərəyanların axım istiqamətlərini və s. bir çox iqlim göstəricilərini kontur xəritə üzərində işlə-

yərək onların fəaliyyətlərini təmin etmək mümkündür. Belə işlərin nəticəsində şagirdlər kontur xəritə üzərində iqlim xəritələri hazırlaya bilər və ya iqlim diaqramları tərtib edə bilərlər.

Gördüyümüz kimi dərslərdə şagirdlərin kontur xəritələr və xəritə-sxemlər üzərində praktik fəaliyyətlərini təşkil edə bilmək üçün yetəri qədər xəritə-sxemlər və kontur xəritələr verilmiş, bu illüstrasiyalara uyğun olaraq da tapşırıq və çalışmalar dərslərdə öz əksini tapmışdır. Dərslərdə verilən bəzi xəritələrdə orijinallıq görülməsə də, bəzi xəritələr isə atlasdan hazır olaraq götürülsə də belə dərslərlərin ilk dəfə çap olunduğunu nəzərə alaraq və bu sahədəki təcrübəsizliyi göz önündə tutaraq bu çatışmazlıqların növbəti dərslərdə aradan qaldırılacağını deyə bilərik.

X sinif coğrafiya dərslərini təhlil edərkən dərslərin interaktiv təlim metodları ilə uyğunluq baxımından təhlil edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnteraktiv təlim “qarşılıqlı fəaliyyətə əsaslanan təlim”dir. İnteraktiv təlim metodları isə fənn müəlliminin iştirakı ilə dərslərdə şagirdlərin bir çox informasiya mənbələri və yaxud öz aralarında bir-biriləri ilə qarşılıqlı fəaliyyəti zamanı yeni informasiyalar qazanmalarına şərait yaradan təlim üsulları və dərslər formalarının cəmidir.

Fəal dərslər düzgün təşkil edə bilmək üçün ona qoyulan tələblərə diqqət yetirilməlidir. Bu tələbdən biri dərslərdə yaradılan ətraf mühitdir. Müəllim dərslərin sonuna qədər şagirdlərin əhvalını yüksək tutmağa çalışmalıdır. Həmçinin dərslər prosesində müəllim və şagird əməkdaşlığı izlənilməlidir. X sinif coğrafiya dərsləri bu baxımdan yaxşı tərtib olunmuşdur.

Fəal dərslərin qurulmasındakı daha bir vacib tələb dərslərin məzmununa və məqsədlərinə uyğun olan metodların seçilməsidir. X sinif coğrafiya dərsləri uyğun metodları seçib tətbiq etməyə imkan yaradır.

X sinif coğrafiya dərslərində təlimin təşkili formaları olan ekskursiya, praktikum, coğrafi meydançada işlər üçün geniş imkanlar vardır. Bu da fəal dərslərin tələblərini qarşılıqlayır.

Fəal dərslərdə tapşırıqlar şagirdlərin biliklərini tətbiq etməsinə imkan verməli, şagirdlərin məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirməlidir. X sinif coğrafiya dərslərində imkanları bu baxımdan ürəkaçandır.

Fəal dərslərin digər önəmli tələblərindən biri fənlərarası inteqrasiyanın təmin edilməsidir ki, X sinif coğrafiya dərslərində bu tələb reallaşdırılmışdır. Dərslərdə verilmiş standartlar kimya, biologiya, Azərbaycan tarixi, ümumi tarix, informatika fənləri ilə inteqrasiya olunmuşdur.

Fəal dərslərdə təhsil və inkişafın əldə olunması təmin edilməlidir, təlim materialları yüksək keyfiyyətli olmalıdır. X sinif coğrafiya dərslərində şagirdlərin inkişafı tələbi nəzərə alınmış, tədris materiallarının keyfiyyət xüsusiyyətinə də müəyyən qədər diqqət yetirilmişdir.

Şagirdlərin bütün təşkilat formalarının (fərdi, qrup, cüt, kollektiv) həyata keçirilməsi imkanları təmin edilməlidir. X sinif coğrafiya dərslərində bu tələblər yerinə yetirilmişdir.

Bütün bu tələblərin diqqətlə işlənilib hazırlandığı bir dərslər prosesindən keyfiyyətli nəticələr və yüksək səmərə əldə oluna bilər. Hər bir müəllim dərslər prosesindən dərslərlərin və metodik vəsaitlərin xidmətlərindən də yararlanaraq bu tələblər əsasında keyfiyyətli dərslər qurmağa səy göstərməlidir.

X sinif coğrafiya dərsləri fəal təlimin mərhələlərinə uyğun şəkildə tərtib edilmişdir. Dərslərdə verilən mövzular üzərində fəal dərslərin necə qurulduğunu görə bilmək üçün dərslərdə verilən bir mövzu üzərində fəal dərslər quraq. Bunun üçün dərslərdən “849.Dünyanın siyasi münəqişə regionları” mövzusunə baxaq.

Alt standart: 3.2.2. Siyasi münəqişələrin xəritədə yaratdığı dəyişiklikləri qeyd edir.

Motivasiya: Motivasiya qurmaq üçün müəllim dərslərdə verilmiş xəritə-sxemdən və suallardan istifadə edə bilər. Və yaxud motivasiya qurmaq üçün internet resurslarından istifadə

edərək siyasi münaqişələrlə əlaqəli olan bir çox videoçarxdan uyğun olanını seçib nümayiş etdirə və yönəldici suallarla motivasiya mərhələsini təşkil edə bilər. Burada aşağıdakı videoçarxı nümayiş etdirib verilmiş tədqiqat sualını ünvanlamaq olar:



This Land is Mine.mp4

“Bu münaqişə ocaqlarının yaranmasına təkan verən əsas amilləri nədə görürsünüz?”

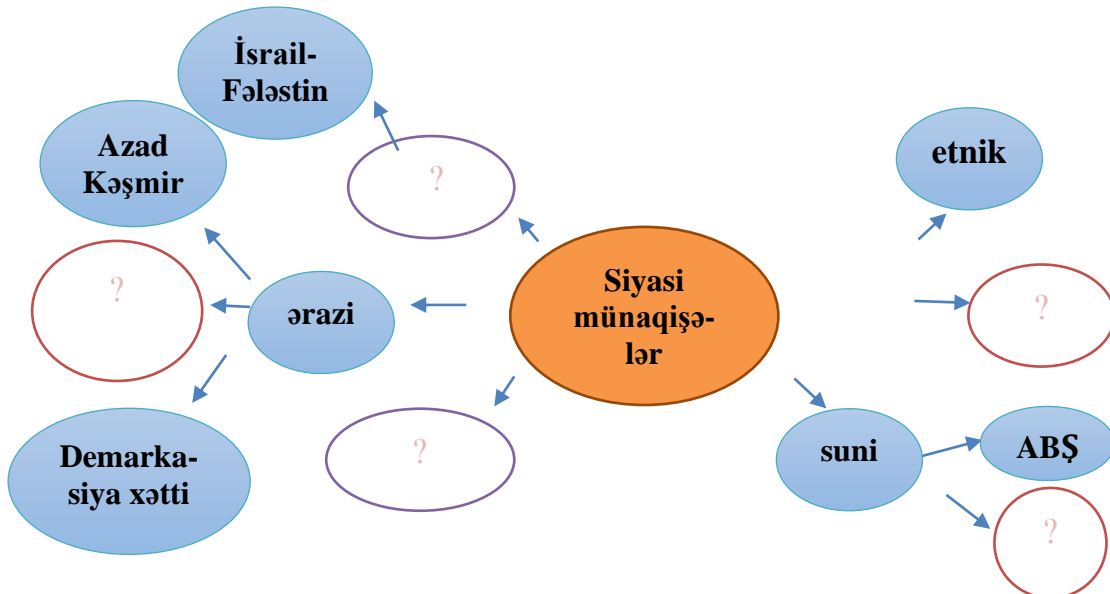
Tədqiqat sualı kimi metodik vəsaitdə verilən aşağıdakı tədqiqat sualını da qoymaq olar.

Tədqiqat sualı: Dünyada hansı beynəlxalq münaqişə regionları mövcuddur və onların başvermə səbəbləri hansılardır?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat üçün “Ziqzaq” metodunu biraz dəyişiklik edərək tətbiq etməklə şagirdlərin kiçik qruplarla işini təşkil edərdim. Şagirdləri 4 qrupa bölərək içində məlumat olan işçi vərəqləri ekspert qruplara paylayıram. İşçi vərəqlərdə siyasi münaqişələr haqqında ümumi məlumat və ayrıca bir neçə münaqişə ocaqları haqqında məlumat verilmişdir. Ekspert qrupun üzvləri bu məlumatlarla tanış olduqdan sonra öz qruplarına qayıdaraq birgə verilən tapşırıq üzərində işləyəcəklər. Qrupların hamısına eyni tapşırıqlar verilmişdir:

İşçi vərəqlər:

1. Dünyada olan siyasi münaqişələri yaradan başlıca səbəblər hansılardır?
2. Süni münaqişə nədir və bunun yaradan tərəflərin əsas məqsədi nədən ibarətdir?
3. Dağlıq Qarabağ problemi hansı səbəblərdən yaranmışdır və bu münaqişəni yaratmaqda gizli maraq nədən ibarətdir?
4. Bu problemin həlli üçün hansı addımlar atılır və nəticə nədən ibarətdir? (Problemin həlli üçün öz təkliflərinizi irəli sürün.)
5. Qafqazda Dağlıq Qarabağ problemi ilə oxşar olan daha hansı münaqişə ocaqları vardır?
6. Boşluqları tamamlayın və aşağıdakı şəkildə verilmiş Klasteri uyğun olaraq genişləndirin.



Şəkil 4. Siyasi münaqişələr mövzusunda hazırlanan klaster

Məlumatın mübadiləsi: Hər bir qrupun üzvləri bir yerdə əməkdaşlıq şəraitində verilən suallar üzərində birgə işləyərək fikir mübadiləsi aparırlar. Onlara ayrılan vaxt ərzində sualları

cavablandırmağa çalışırlar. Vaxt sona çatdıqda isə hər bir qrup təqdimata başlayır.

Məlumatın müzakirəsi: Hər qrup tədqiqat işi ətrafında əldə etdikləri nəticənin müzakirəsini aparır, öz fikirlərini irəli sürür, bir-birlərini dinləyirlər.

Nəticələrin çıxarılması və ümumiləşdirmə: Müəllim hər bir qrupun fikirlərini dinlədikdən sonra ümumi nəticə çıxarır.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə dərslərdə verilən “Dərslərdən sonra” blokundakı tapşırığı vermək olar - “İnternet resurslarından istifadə edərək dünyada ən nüfuzlu siyasi təşkilatlarının siyahısını hazırlayın. Onların siyasi münaqişələrin həllindəki rolu haqqında təqdimat hazırlayın”.

Qiymətləndirmə: Şagirdlər 4 səviyyə (I, II, III, IV) üzrə qiymətləndirilir. Şagirdlərin səviyyələri üzrə qiymətləndirilməsi müəllim tərəfindən dərslərin bütün mərhələlərində aparıla bilər. Həmçinin qrup işini qiymətləndirmək üçün qiymətləndirmə meyarları tərtib olunur.

X sinif coğrafiya dərslərinin metodiki təhlilinin sonunda aşağıdakı ümumi nəticələr əldə edilmişdir:

1. X sinif coğrafiya dərsləri Milli Kurikulum proqramının tələblərinə uyğun şəkildə yazılmışdır. Dərslərdə verilən tələblər yerinə yetirilmişdir. Dərslərdə verilən materiallarda əl-milik prinsipi gözlənilmişdir.

2. Dərslərin sual və tapşırıqlar sisteminin təhlilindən sonra deyə bilərik ki, burada şagirdlərin bilik və bacarıqlarının səviyyəsi nəzərə alınaraq sual və tapşırıqlar sistemi hazırlanılmışdır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, dərslərdə verilən tapşırıqlar şagirdlərin məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürünün inkişafında müstəsna rol oynayır.

3. Dərslərin illüstrativ material təchizatı müsbət qiymətləndirilir. Dərslər əyaniliyin təmini baxımından yaxşı yazılmışdır. Mövzular kifayət qədər xəritə-sxem, cədvəl, şəkil və s. illüstrasiyalarla zənginləşdirilmişdir. Mövzularda verilən illüstrasiyalarda əlavə məlumat vermə xüsusiyyəti gözlənilmişdir. Şagirdlərin illüstrativ materiallar üzərində fəaliyyətinin təminatı üçün dərslərdə kifayət qədər illüstrasiyalar verilmişdir. Lakin bəzi illüstrasiyalar vardır ki, onlar orijinal deyildir. Dərslərdə verilən bəzi şəkillərdə keyfiyyət aşağıdır, şəkillər aydın görünür. Bəzi şəkillər isə kiçik olması ilə səciyyələnir. Bu da şagirdlərin gözləri üçün zərərli olur.

4. Dərslərin kontur xəritə və xəritə-sxem baxımından təchizatını dəyərləndirsək deyə bilərik ki, dərslər bu baxımdan zəngindir. Mövzulara uyğun kontur xəritə və xəritələr, xəritə-sxemlər dərslərdə öz əksini tapmışdır. Xəritələrlə bağlı bir məqamı qeyd etmək lazımdır ki, dərslərdə verilən xəritələrin bəziləri kiçik verilmiş, yazılar yaxşı oxunmur. Bəzi xəritələr orijinal deyil, atlasdan götürülmüşdür. Lakin ümumən desək kontur xəritə və xəritə-sxemlər üzərində şagird fəaliyyətinin təşkili üçün dərslərdə kifayət qədər imkanlar vardır.

5. Dərslərdə mətn komponentləri və mətndənkənar komponentlərin nisbəti gözlənilmiş, şagirdlərin praktik fəaliyyətinə imkan yaradılmışdır.

6. Dərslərin bəzi mövzularında mətn hissəyə az yer verilmiş, bəzi mövzularda isə “Fəaliyyət” bloklarının sayı çox verilmişdir. Bu da şagirdlərin yüklənməsinə və yorulmasına səbəb olur. Həmçinin belə olan halda dərslər 45 dəqiqə çərçivəsinə yerləşdirmək çətin olur.

7. Dərslərin tərtibatında sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl edilmiş, şagirdlərin yaş və fizioloji xüsusiyyətləri diqqətə alınmışdır.

8. X sinif coğrafiya dərsləri debat, layihə, praktik və müzakirə dərslərin təşkili üçün geniş imkanlara sahibdir.

9. Dərslər fəal təlim prosesinin qurulması üçün kifayət qədər imkan yaradır.

Dərslərin təkmilləşdirilərək daha yaxşı formata tərtibatı üçün aşağıdakı təklifləri irəli sürmək olar:

1. Dərsləkdə verilən bəzi mövzuların yükünün azaldılması daha yaxşı olardı.
2. Dərsləyin bəzi illüstrativ materiallarının (xəritə, şəkil) daha keyfiyyətli formada yenidən işlənilib hazırlanması məqsədəuyğundur.

Məqalənin aktuallığı. Kurikulum proqramının tələblərinə uyğun şəkildə hazırlanan müasir dərsləklər bir çox üstün keyfiyyətləri ilə seçilsə də bu dərsləklərdə bəzi nöqsanlarla qarşılaşmaq olar. Bu mənada X sinif coğrafiya dərsləyinin quruluşunun, məzmununun dərinədən öyrənilməsinə ehtiyac vardır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik aşağıdakılardan ibarətdir:

— Dərsləkdə sual və tapşırıqlar sistemi üzərində şagird fəaliyyətinin təşkili imkanları araşdırılmış və təkliflər irəli sürülmüşdür.

— Dərsləkdə verilən illüstrasiyalar, xəritə sxem və kontur xəritələr mövzularaek uyğunluq baxımından təhlil edilmiş, onlardan istifadə imkanları müəyyən edilmişdir;

— İnteraktiv təlim metodlarının dərsləkdə təşkili imkanları təhlil edilmişdir;

— X sinif coğrafiya dərsləyində var olan nöqsanların aradan qaldırılmasına dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Dərsləyin metodiki təhlinin işlənilib hazırlanması orta məktəb müəllimlərilə yanaşı magistr və bakalvr səviyyəsində oxuyan tələbələr, doktorantlar, tədqiqatçılar üçün vacib mövzudur.

Ədəbiyyat

1. Alxasov O. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Bakı, "Elm və təhsil", 2013, 368 səh.
2. Qəribov Y., Alxasov O., Hüseynli Ş., Babayeva M., Şabanova Y. Coğrafiya-10. Müəllim üçün metodik vəsait. "Bakınəşr", Bakı, 2017, 208 səh.
3. Qəribov Y., Alxasov O., Hüseynli Ş., Babayeva M., Coğrafiya-10. Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslək. "Bakınəşr", Bakı, 2017, 208 səh.
4. Seyfullayeva N. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Ali məktəblər üçün dərslək. "EMK" nəşriyyatı. Bakı, 2011, 489 səh.

A.A. Расулова

Методический анализ учебника географии для X класса

Резюме

Статья посвящено методического анализа учебника географии X класса. Учебник проанализирована из разных подходов. Чтобы организовать действие учеников еще лучше был внесен ряд предложений относительно учебника. Эти предложения могут сыграть важную роль в усилении творческой активности студентов.